

آشنایی با روش شناسی فقه اداره

بنیاد فقه

بحث در روش شناسی فقه اداره بسیار مفصل است که ما به طور مختصر وارد آن شده و علاقمندان می توانند در جلد اول کتاب فقه اداره مفصلاً با این بحث آشنا گردند:

مقدمه

فصل مهم روش شناسی فقه اداره در چهار بخش تنظیم شده است.

ابتدا با روش اجتهادی مسأله محور به عنوان روش انتخابی این تحقیق آشنا می شویم، سپس نحوه اعمال این روش در مباحث علم مدیریت به بحث گذاشته خواهد شد. بعد از این مرحله امکان نظریه پردازی و نظام سازی مباحث مدیریت از دیدگاه فقه اسلام مورد بررسی قرار می گیرد و در نهایت با کمک روش شناسان، «روش اجتهادی» از حیث اثربخشی و کارائی مورد ارزیابی واقع خواهد شد

بخش اول: اجتهاد روش انتخابی فقه اداره

روش انتخابی فقه اداره روش اجتهادی است که روشی مسأله محور است و از مزایای دیگر روش های پژوهشی هم بهره مند است.

بخش دوم: اعمال روش اجتهادی در مباحث مدیریت

مدیریت عبارت است از «فرآیند به کارگیری موثر منابع مادی و انسانی با استفاده از برنامه ریزی و سازمان دهی و هدایت و کنترل در جهت حصول اهداف سازمان».

و در یک نگاه دقیق «مدیریت» یا «اداره» یک فعل سازمانی است و فعل سازمانی از مصادیق فعل مکلف است که موضوع علم فقه است. پس همان طور که با روش اجتهادی می توان حکم فعل مکلف را استنباط کرد، می توان احکام فعل سازمانی را نیز با روش اجتهادی استنباط کرد.

به عبارت دیگر تمامی عملیات مدیریت، مصادیقی از فعل سازمانی و فعل سازمانی مصداقی از فعل مکلف است و بر اساس تقسیم افعال به جوانحی و جوارحی، فعل سازمانی هم به دو قسم جوارحی و جوانحی تقسیم می‌شود.

بخش سوم: نظریه پردازی و نظام سازی با روش اجتهادی

روشن شد فقه از چنان ظرفیتی برخوردار است که می‌تواند با روش اجتهادی به کلیه سؤالات پاسخ دهد و حکم شرع را در موضوعات گوناگون مدیریتی و غیر مدیریتی کشف نماید. در حقیقت هر سؤال، پاسخ مناسب خود را از دستگاه پر توان و فعال و وسیع فقه خواهد یافت. حال این سوال مطرح است که آیا با روش اجتهادی می‌توان به نظریه پردازی یا نظام سازی پرداخت، یا خیر؟

الف- نظریه پردازی¹

نظریه عبارت است از یک اندیشه و طرز فکر نظام‌مند، روش‌مند و هدفمند و چند وجهی و چند لایه‌ای که مرکب از نظرات و آراء و احکام گوناگون است. به عبارت دیگر هر نظریه‌ای برگرفته از مبانی بینشی و ارزشی و روشی خاص است و که بیانگر یک مدل فکری دارای انسجام از یک مقوله ویژه است.

به عنوان مثال نظریه رشد که استاد مطهری در باب مدیریت ارائه می‌دهد² مبتنی بر یک سری مبانی معرفتی و ارزشی و تفسیری خاص است که از اطلاعات گوناگونی به انسجام رسیده است. همچنین است نظریه ولایت فقیه که امام راحل آن را بیان کرده اند که یک مدل نظری جامع و چند جانبه، مبتنی بر بینش‌ها و ارزش‌های اسلامی است.

فرایند نظریه پردازی را می‌توان مبتنی بر معارف سه وجهی و یا سه بعدی تحلیل کرد، به گونه‌ای که یک پردازشگر نظریه بر پایه همین سه محور، نظریه خود را سامان می‌دهد.

این سه محور از این قرارند:

الف- معارف بینشی:

مراد از معارف بینشی نگاه انسان است به هستی، خلقت، نبوت، امامت و به عبارتی روشن تر مجموعه هستی‌شناسی، خداشناسی، رهبرشناسی، معادشناسی و امثال آن است و به اصطلاح مراد از آن، بینش یا جهان بینی است.

¹Theorization

² استاد مطهری، مجموعه آثار، صدر، تهران، چاپ دوازدهم، ۱۳۸۶، ج ۳، ص ۳۱۲

ب- معارف ارزشی:

مراد از معارف ارزشی، شناخت فضائل و رذائل و صفات خوب و بد و پسندیده و ناپسند است.

ج- معارف روشی یا عملی:

مراد از معارف عملی و روشی، شناخت رفتار و اعمال گوناگون انسان ها و شناخت احکام آن ها است یعنی همان علوم رفتاری و شناخت رفتارهای صحیح از ناصحیح و متعادل از غیرمتعادل است که از نظر شرع مقدس مورد شناسایی قرار می گیرد.

بخش چهارم: ارزیابی^۳ و ارزش گذاری روش اجتهادی فقه اداره

سنجش «بهره‌وری»^۴

همچنان که گذشت، روش اجتهادی مسأله محور است و مسأله اصلی و کلی در آن، این است که فعل سازمانی مدیران و متعلقات آن (شیء یا انسان) چه حکمی دارد؟ و سؤالات فرعی در آن به تعداد حوادث واقعه مدیریتی فراوان و فراگیر خواهد بود. حال روش اجتهادی از دو منظر قابل ارزیابی و بررسی است:

۱- کارائی^۵

۲- اثر بخشی^۶

موضوع کارائی به شیوه‌ها و روش‌های اجرائی تحقیق بر می‌گردد و اثر بخشی با ارزش کار و نتیجه تحقیق ارتباط دارد. این مفهوم را مسامحتاً می‌توان چنین ترجمه کرد «چگونه باید تحقیق کرد»، «چه چیزی را باید تحقیق کرد».

۱- ارزیابی کارائی فقه اداره

از آن جا که کارائی فقه اداره با روش مسأله محور سنجیده می‌شود، ناچاریم با این روش بیشتر آشنا شویم.

روش مسأله محور

در کلام یکی از روش‌شناسان ایرانی که روش «مسأله محور» را در مقایسه با «روش موضوع محور» برتری می‌دهد این گونه آمده است:

Audit & Valuation & Assessment & Appraisal³
Productivity⁴
Efficiency⁵
Effectiveness⁶

«تتبع موضوع محور فعالیتی است که با موضوع آغاز می‌شود و آن گاه هرگونه بحثی پیرامون موضوع غالباً بدون ترتیب منطقی به میان می‌آید؛ مقدمات دور و نزدیک، مبادی تصویری و تصدیقی، بحث از ابعاد و اضلاع مختلف، موضوع، تقسیم‌بندی‌ها و مباحث مصداقی، حواشی گوناگون و...»

اما تحقیق مسأله محور ماجرای کاملاً متفاوتی دارد. این گونه تحقیق فرآیندی است که از مواجهه محقق با مشکل عملی و یا نظری آغاز می‌شود. محقق در گام دوّم، مشکل را به مسأله تبدیل می‌کند و پس از تشخیص دقیق مسأله و صورت‌بندی منطقی آن، فرضیه خود را در حل مسأله حدس می‌زند و در گام دیگر به ارزیابی و آزمون فرضیه می‌پردازد، تا به نظریه‌ای قابل ارائه دست یابد.^۷

⁷ قراملکی احد، روش شناسی مطالعات دینی، نشر دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، چاپ اول، ۱۳۸۵، ص ۱۲۹.